

DISKUSIA

PREČO SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA A SPOLOČNOSŤ POTREBUJÚ NOVÚ PARADIGMU EURÓPSKEHO FAŠIZMU? POZNÁMKY (NIELEN) K MONOGRAFII JAKUBA DRÁBIKA *FAŠIZMUS*

ANTON HRUBOŇ

HRUBOŇ, Anton. Why do Slovak historiography and society need a new paradigm of European fascism? Notes not only on Jakub Drábik's monograph *Fašizmus* (Fascism). *Historický časopis*, 2020, 68, 2, pp. 335-351, Bratislava.

To this day, Slovak historiography, humanities and social sciences have not sufficiently adopted newest methodological tools based on international debates on European Fascism, which enable to reflect its national varieties (including the Slovak one) from transnational and comparative perspective. This contribution attempts to steer up the discourse on Fascism in Slovakia as well as in the Central Europe on the background of remarks and critical comments to Jakub Drábik's groundbreaking monograph *Fašizmus*. The paper summarizes Slovak historiography's perception of Fascism in the last decades with emphasis on unsuccessful quests for definition of this term and conceptual framework. After that, an author portrays Drábik's book as a possibility for a methodological turn within the comparative fascist studies in Slovakia – a subgenre, which still lacks broader audience among Slovak scholars. Last but not least, the contribution explains, why and in which way it is important for History as a discipline to work with the concept of generic fascism as defined by Roger Griffin and the New Consensus/New Wave, and why it is useful for analytical purposes in regard to modern Slovak history and contemporary social practice.

Keywords: Fascism. Nazism. Cultural History. Historiography. Slovak State. Hlinka's Slovak People's Party.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2.7>

Publikácie zaoberajúce sa slovenským štátom tvoria od skončenia druhej svetovej vojny značnú časť slovenskej historickej produkcie.¹ Na až na šokujúco vy-

1 O témach, prístupoch a analytickej úrovni historiografie k dejinám slovenského štátu pozri prehľadovú štúdiu MICHELA, Miroslav – HUDEK, Adam. Slovenský štát ako predmet

soký podiel odbornej literatúry, týkajúcej sa krátkeho obdobia vyše šiestich rokov, sa dá pozerat' z dvoch uhlov. Na jednej strane, vďaka explózií bádateľského záujmu po roku 1989 máme dnes jeho základnú líniu prakticky spracovanú a historici sa môžu v nadväzujúcom výskume venovať špecifickejšým čiastkovým témam. Na druhej strane, najmä zahraničné publikum môže zaradiť, že hodnotenie režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) z rokov 1938 – 1945 visí aj po troch desaťročiach od prelomenia ideologických bariér v provinčnom slovenskom vákuu a hoci o ňom vieme všetko zásadné, historiografia ho stále nedokázala konsenzuálne pomenovať, definovať a predovšetkým adekvátne zasadiť do kontextu režimov vtedajšej Hitlerovej „Novej Európy“.² Kým v období socializmu bol pomerne jednoznačne definovaný ako režim *fašistického* či *klérofašistického* typu, po zmene spoločenských pomerov v novembri 1989 možno pozorovať istý úskok od tejto terminológie. Išlo len o akýsi bojzlivý ústupok historikov, pôsobiacich pred „nežnou revolúciou“ v prostredí slovenských akademických inštitúcií, voči sebedovomu a o to agresívnejšie vystupujúcej historiografii a publicistike exilových autorov? Súvisí odklon od daných termínov výlučne s ich prednovembrovým sprofanovaním alebo majú naopak aj reálny historický základ a pri dostatočnom vedeckom vyargumentovaní ich účelnosti obsahujú určitú heuristickú hodnotu a analytickú funkčnosť?

Na tieto otázky sa pokúsím zodpovedať na pozadí najnovšej monografie Jakuba Drábika s jednoduchým názvom *Fašizmus*,³ ktorá má perspektívu stať sa na metodologickom, ako aj interpretačnom poli metaforizovaným „ľadoborcom“ a dodať zdevalvovaným pojmom nový obsah, dôležitý z hľadiska medzinárodnej komparatistiky. Mojm cieľom bude ukázať, v čom je táto publikácia pre historiografiu ako analytickú disciplínu výnimočná, kde sú jej rezervy, a ako sa

záujmu historiografie po roku 1945. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal (Eds.). *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 297-308. ISBN 9788089396320.

- 2 Historik Ľubomír Lipták už dávnejšie kriticky skonštatoval, že slovenskí historici si po roku 1989 urobili „už ani nie program, ale priam vyznanie viery“ z potreby „zaplniť biele miesta“ v historiografii, charakteristickej „málo koordinovaným a svojím smerovaním občas ako-by bezcieľným hromadením rôznych útržkov dejín“ (LIPTÁK, Ľubomír. *Nepre(tr)žité dejiny. Výber článkov, esejí, štúdií*. Bratislava: Q11, 2008, s. 17-18. ISBN 9788089092420). Tento Liptákov komentár sa napriek existencii viacerých hodnotných vzťahových a komparatívnych prác od Michala Schvarca, Igora Baku, Eduarda Nižňanského a i. dá vztiahnuť aj na celkovo nedostatočné kontextualizovanie politiky HSĽS v európskych dimenziách. Na rovnaký problém rozsiahlo poukazuje napr. tiež Dušan Kováč v publikovanej diskusii: *Diskusia k 65. výročiu SNP v historiografii*. In *65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP* (separát k publikácii SYRNÝ, Marek a kol. *Kolaborácia a odboj na Slovensku v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*). Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2009, s. 34-38. ISBN 9788097023829.
- 3 DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia, 2019, 644 s. ISBN 9788081597817.

jej tézy dajú zužitkovať pri novom uchopení tém súvisiacich s fašizmom v tom najširšom zmysle slova (či už „historickým“ pred rokom 1945, alebo jeho súčasnými formami).

Medzinárodný fašizmus ako výskumná *tabula rasa* slovenskej historiografie

Nestorka vedeckého štúdia fašizmu na Slovensku Herta Tkadlečková v jednej zo svojich prác poznamenala, že „*diskusie o fašizme sú rovnako staré ako fašizmus sám*“.⁴ Vsádzanie jednotlivých režimov Hitlerovej „Novej Európy“ do množiny tohto pojmu, ktorý americký historik Stanley G. Payne označil za „*najvägnejší zo všetkých politických termínov*“,⁵ bolo od ich porážky až do rozpadu sovietskeho bloku v krajinách strednej Európy zautomatizovaným stereotypom. Pri hodnotení charakteru ľudáckeho režimu v prostredí slovenskej socialistickej historiografie by nepredstavovalo problém ani tak jeho samotné zaradenie do košiara režimov fašistického typu než absentujúci vedecký konceptuálny rámec. Snád' s výnimkou pokusu zásadného diela Ľubomíra Liptáka *Slovensko v 20. storočí* z roku 1968 socialistickej historickej produkcia nedokázala presvedčivo zdôvodniť vlastné zadefinovanie ľudáckeho režimu na základe *odborných argumentov* a v kontexte vtedy už prebiehajúcich medzinárodných dialógov v anglofónnom prostredí,⁶ v čom jej bránili tak objektívne, ako aj subjektívne faktory (ideologické bariéry stanovené režimom, odtrhnutosť od kontaktu so západoeurópskym prostredím). Aj prvé nesmelé pokusy z reformného obdobia, uchopiť rámec fašizmu konceptuálne a nie intuitívne, skončili nezdarom.⁷ Oproti 50. a začiatku 60.

4 TKADLEČKOVÁ, Herta. K niektorým problémom fašizmu. In *Historica*, 1987, roč. 37, s. 139.

5 PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism, 1914 – 1945*. London: UCL Press, 1997, s. 3. ISBN 1857285956.

6 Bližšie pozri DRÁBIK, Jakub. K problematike definície pojmu fašizmus, „nového konsenzu“ a vývoja v bádani o fašizme. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 4, s. 700-707. ISSN 0018-2575.

7 V dňoch 25. – 27. októbra 1966 sa v Bratislave uskutočnila vedecká konferencia, organizovaná Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a Historickým ústavom Maďarskej akadémie vied, z ktorej vyšiel zborník s názvom *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Zborník si stanovil za cieľ vyhodnotiť „*všeobecné a konkrétne vo fašistickom hnutí slovenskom, českom a maďarskom*“. Stojí za zmienku, že autorský kolektív akceptoval tézu o existencii všeobecného fašizmu, prejavujúceho sa na národnej úrovni v podobe špecifických variácií, ovplyvnených domácimi koreňmi. Predhovor. In *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 5-6.

Z pohľadu diskusie o slovenskom variante fašizmu zostala konferencia premárnenou šancou. Ladislav Lipscher vo svojom referáte síce dopodrobna rozanalyzoval vnútornú štruktúru a dominantné črty režimu HSLS, no pri jeho porovnávaní s inými režimami a hnutiami sa obmedzil na veľmi striedme hodnotenie: „... *Hlinkova slovenská ľudová strana ako pôvodne*

rokov, keď sa s konceptom fašizmu operovalo výlučne ako s hanlivou stigmu a označovala sa ňou politika nepriateľov socialistického bloku (napr. americké angažovanie sa v Kórei; západonemecký *Wirtschaftswunder*, integrácia Nemeckej spolkovej republiky do euroatlantických štruktúr a s tým súvisiaci návrat NSR na geopolitickú scénu, interpretovaný vo východnom bloku ako tzv. fašistický revanšizmus),⁸ o nevdojaký náznak posunu išlo. Teoretické prístupy slovenských historikov k problematike však viac-menej potvrdili tézu Adama Hudeka, že socialistická historiografia historické fenomény (fašizmus nevynímajúc) interpretovala marxistickou rétorikou, no nie marxistickou metodológiou.⁹

Je povšimnutiahodné, že do intenzívnej medzinárodnej diskusie na Západe sa s výnimkou izraelského historika slovenského pôvodu Ješajahu A. Jelínka¹⁰ vôbec nezapojili slovenskí emigrantskí historici, ktorých na rozdiel od historikov pôsobiacich v Československej socialistickej republike nezáväzovali žiadne režimom naoktrojované medze či jazykové limity. Namiesto konfrontovania

klerikálne hnutie sa stala nositeľom fašizmu... Fašistická diktatúra, ktorá sa časom dobudovala, za existencie slovenského štátu vykazovala všetky základné črty ako v ostatných štátoch. To sa prejavovalo v odmietaní demokratických zásad, na ktorých bol vybudovaný režim občianskych slobôd, zrušením všetkých politických strán okrem Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, v používaní násilia proti robotníckej triede a predovšetkým proti komunistickej strane, v pestovaní agresívnej zahraničnej politiky, v prepíatom šovinizme a v reakčnom a v kontrarevolučnom zameraní. Tieto charakteristické črty sa ešte vo vypuklejšej forme začali prejavovať najmä po zásahu nacistického Nemecka, to znamená konkrétne po Salzburskej konferencii, odkedy sa dostáva do popredia tzv. slovenský národný socializmus. Hoci štátne zriadenie slovenského štátu z už uvedených príčin nezodpovedalo celkom modelu, aký sa vo svojej najbrutálnejšej forme vyvinul v Nemecku, predsa nebolo pochybností o jeho fašistickej podstate. Napriek týmto všeobecným črtám neprebíha zriadenie fašistickej diktatúry a jej rozvoj vo všetkých krajinách rovnako... Základom tejto vývojovej zvláštnosti bolo, že na Slovensku nositeľom fašizmu sa stalo klerikálnokonzervatívne hnutie. Preto hovoríme v tomto prípade o klérofašizme...“ LIPSCHER, Ladislav. Vývin a charakteristické črty fašizmu na Slovensku. In *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 50-52.

- 8 Pozri napr. práce HOŘEC, Jaromír. *Taký je fašizmus. K americkej agresii na Kórei*. Bratislava: Sväz protifašistických bojovníkov, 1953, 147 s.; *Wir warnen! Die deutschen Revanchepolitiker bedrohen den Frieden*. Prag: Orbis, 1959, 85 s.; GROBELNÝ, Andělín. *Glosy o západonemeckém revanšizmu*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1963, 28 s. ai.
- 9 HUDEK, Adam. *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 226. ISBN 9788097030230.
- 10 Ješajahu A. Jelínka napísal v tomto období práce, ktoré v podstate až dodnes tvoria jadro poznatkov zahraničnej anglofónnej vedeckej komunity o slovenskom štáte, zrkadlení fašizmu na Slovensku v medzivojnovom a vojnovom období, resp. HŠES a jej vnútornej dynamike, napr. JELINEK, Yeshayahu. *The Parish Republic. Hlinka's Slovak People's Party 1939–1945*. Boulder: East European Quarterly, 1976, 206 s. ISBN 97809147110073, či štúdia JELINEK, Yeshayahu. Storm-troopers in Slovakia: the Rodobrana and the Hlinka Guard. In *Journal of Contemporary History*, 1971, vol. 6, issue 3, s. 97-119. ISSN 0022-0094.

svojej koncepcie „usmievavého Slovenska“¹¹ v konkurenčnom prostredí sa však uzavreli do vnútra krajanských komunít, kde bez výraznejšej názorovej opozície pestovali kult slovenského štátu v duchu diskurzu režimu z rokov 1938 – 1945.

Nedostatočne využitou zostala i veľká príležitosť na pozitívny obrat po roku 1989. Aj keď 90. roky priniesli na Slovensku plodnú a hodnotnú diskusiu o slovenskom štáte, v perimetri historikov sa ocitli najmä čiastkové témy (prezident Tiso, SNP, židovská otázka). K zadefinovaniu režimu slovenského štátu sa pristupovalo zväčša len živelne bez adekvátnych metodologických nástrojov, čo zákonite viedlo k terminologickému chaosu.¹² Často zdôrazňovaná ambícia „prehodnotenia dejín“ zostala na úrovni korekcie najočividnejších historických deformácií tzv. faktografickej histórie, no slovenská historiografia sa rekonceptualizovania ľudáckeho režimu v siločiarach dobového medzinárodného kontextu nedočkala.

Odpovedí na otázku *Prečo?* je, domnievam sa, viac. Po prvé, slabšia rozvinutosť výskumu všeobecných dejín 20. storočia; po druhé, s tým úzko súvisiaci etnocentrický prístup k vlastným dejinám bez hlbšej snahy o nadnárodnú komparatistiku a po tretie, v časti odborného spektra akýsi až príliš zmierlivý prístup k hodnoteniu režimu HSĽS. Kmitanie slovenskej historiografie v metodologickom bludisku viedlo k rôznym bizarným experimentom, ako napríklad pri celkovom hodnotení obdobia rokov 1938/1939 – 1945 oddeliť štátnosť od režimu,¹³ popierať transformáciu ľudáckeho režimu v istej fáze jeho vývoja do štádia fašistického charakteru argumentom, že „fašizmus bol v Taliansku“,¹⁴ či naopak, v určitej časti odbornej komunity do diskurzu opätovne zavádzať spochybňovaný termín *klérofašizmus*.¹⁵

-
- 11 Slovné spojenie som si vypožičal z dobovej propagandistickej kampane ľudáckeho režimu, snažiacej sa prezentovať hospodárske a kultúrne úspechy Slovenska pod nemeckým protektorstvom vo vojnu rozbúrenej Európe.
 - 12 Daný problém zhŕňa štúdia KORČEK, Ján. K dezinterpretáciám charakteristiky politického systému a režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945. In *Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách*. Bratislava: Juriga, 1997, s. 33-56. ISBN 809675582X.
 - 13 MICHELA, Miroslav. Historici a súperenie o podobu nových národných dejín na Slovensku po roku 1989. In ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba (Eds.). *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia – Památník Lidice, 2014, s. 156-157. ISBN 9788020024114; tiež Politici: Vznik slovenskej štátnosti treba oddeliť od režimu. In *SME*, 15. 3. 2008 (online vydanie). Dostupné na internete: <<https://domov.sme.sk/c/3779690/politici-vznik-slovenskej-statnosti-treba-oddelit-od-rezimu.html>> [cit. 2019-11-24].
 - 14 ŠTEVKO, Ľudovít – KAPUSTA, Pavel. Martin Lacko: Stále zápasíme o pamäť národa. In *Extra Plus*, august 2013 (online vydanie). Dostupné na internete: <<http://archiv.extraplus.sk/2461/martin-lacko-stale-zapasime-o-pamat-naroda>> [cit. 2019-11-24].
 - 15 Miloslav Szabó poukazuje na to, že tento termín (pôvodne vytvorený v Taliansku na označenie podporovateľov Mussoliniho fašistického režimu z radov kňazov a katolíckej Ľudovej

Provinciálnosť slovenskej historickej produkcie a zmätočnosť v typizácii ľudáckeho režimu sa následne zákonite prejavovala (a prejavuje) na medzinárodnom fóre. Britský politický teoretik a historik Roger Griffin, ktorý internacionalizáciu výskumov v oblasti fašistických štúdií (*fascist studies*) na Slovensku a v Českej republike na konferencii v Uppsale v septembri 2019 expresívno-kriticky nazval „*čiernou dierou*“, ľudácky režim definuje termínom *nedonosný fašizmus*;¹⁶ iní autori s dávkou opatrnosti ako beztvary režim bez jasnej profilácie, absorbujúci v jednom celku nacionalistický autoritarizmus, fašizmus (národný socializmus), katolicizmus a demokratické prežitky prvej Československej republiky.¹⁷ Takzvaná zborníková historiografia, ako slovenské dejepisectvo 90. rokov týkajúce sa vojnového obdobia nazval nemecký slovakista Jörg Hoensch,¹⁸ sa napriek istým pokusom nedopracovala ku konsenzu, ako typologicky definovať režim slovenského štátu, a ani globálny kontext „spriatelenej“ európskej strán a hnutí v „Novej Európe“. Vedecké „vyrovnanie sa“ s obdobím rokov 1938 – 1945 tak zostalo stát' na polceste. Historická obec sa viac-menej vnútorne zmierila s mantrou o akejsi *výnimočnosti* ľudáckeho režimu, principiálne podobnej tomu, akým časť nemeckých bádateľov v známom *spore historikov* (*Historikerstreit*) o povahu režimu NSDAP z druhej polovice 80. rokov interpretovala údajnú unikátnosť národného socializmu.¹⁹

strany) nepoužívali len marxistickí historici ako negatívnu nálepku, ale aj nemarxisti, ktorí sa ho pokúsili zdefinovať ako *terminus technicus*. Za všetkých možno spomenúť J. A. Jelínka, ktorý sa však po kritike od Richarda Wolffa a Jörga Hoenscha od tejto typológie odklonil, resp. najnovšie francúzskeho historika Alaina Soubigoua, presadzujúceho opodstatnenosť pojmu. SZABÓ, Miloslav. „Klérofašizmus?“ Katolicizmus a radikálna pravica v stredoeurópskom kontexte (1918 – 1945). In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 677-678, 681-682. ISSN 0018-2575. Sám M. Szabó sa nesnaží o opätovné implantovanie pojmu klérofašizmus do diskurzu, ako skôr o provokatívne vyvolanie diskusie o jeho legitimitate. (SZABÓ, Miloslav. *Klérofašisti. Slovenskí kňazi a pokušenie radikálnej politiky (1935 – 1945)*. Bratislava: Slovart, 2019, 208 s. ISBN 9788055639024).

- 16 GRIFFIN, Roger. *Modernismus a fašizmus (Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera)*. Praha: Karolinum, 2016, s. 503. ISBN 9788024632315. Súčasne v iných prácach sa R. Griffin nebráni označovať ľudácky režim spoločne s režimom chorvátskych ustašovcov v NDH ako *klerikálno-fašistický*.
- 17 Do tejto aktuálnej medzinárodnej diskusie o fašizme, resp. režimoch Hitlerovej „Novej Európy“ sa s výnimkou historikov najmladšej generácie – autora tohto príspevku a J. Drábika – predtým nezapojil žiaden slovenský historik. V dôsledku toho nemá zahraničie o diskusiách v slovenskom priestore žiadne informácie a európska historiografia vyvodzuje závery o ľudáckom režime z veľmi zúženého poľa odbornej literatúry.
- 18 *Rozhovory s dejinami. Ivan Kamenec o cestách slovenskej histórie s Miroslavom Michelom*. Bratislava: HADART Publishing, 2019, s. 131. ISBN 9788099941008.
- 19 K tejto problematike bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945 – 1990)*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995, s. 137-147. ISBN 8088738830.

Môže sa však historik, poznajúci progres medzinárodných komparatívnych fašistických štúdií v poslednom tridsaťročí, uspokojiť so schémou akejsi slovenskej mutácie nemeckého diskurzu *Sonderweg*, teda špecifickej cesty režimu HSLS, neporovnateľnej s inými režimami dobovej Európy? Odpoveď na túto suggestívne položenú otázku ponúka publikácia mladého historika Jakuba Drábika *Fašizmus*, ktorá – ak sa dočká prekladu do svetového jazyka – bude predstavovať podnetný príspevok do medzinárodnej diskusie a aj v tejto podobe je zásadným príspevkom pre slovenskú historiografiu s nezvyčajnou pridanou hodnotou – perspektívou využitia v spoločenskej praxi, čo pri výsledkoch historickej vedy nie je vždy samozrejmosťou.

***Fašizmus* ako nová šanca na metodologický obrat: Inšpirácie, limity a výzvy monografie Jakuba Drábika**

Jakub Drábik už vo svojich predošlých monografiách a štúdiách týkajúcich sa medzivojnového a vojnového britského fašizmu²⁰ preukázal na slovenské pomery nevšednú invenciu pri analýze a interpretácii prameňov (obzvlášť v publikovanej dizertácii *Mýtus o znovuzrození: Britská unie fašistů a její propaganda*). Pomohlo mu k tomu akademické tutorstvo pod vedením aktuálne zrejme najrešpektovanejšieho tvorca modernej teórie *všeobecného fašizmu* (*generic fascism*) R. Griffina počas Drábikovho výskumného pobytu na Oxford Brookes University, kde sa zároveň zoznámil s najnovšími prácami, zaradujúcimi sa do prúdu nazvanom ako tzv. *The New Consensus*, resp. *The New Wave*.²¹ Tento metodologický balík J. Drábikovi výdatne pomohol pri koncipovaní prvej monografie o medzinárodnom fašizme v slovenčine pod prostým názvom *Fašizmus*, ktorá, napriek skromným ambíciám tento fenomén pochopiť, má v podstate syntetický charakter.

Spomedzi desiatich kapitol sa šesť primárne zaoberá tzv. *case studies* (úspechom a neúspechom fašistických hnutí na príklade vývoja v Taliansku, Nemecku, Spojenom kráľovstve a Československu), ktoré vo svojom metodologicky orientovanom diskusnom príspevku detailne rozoberať nebudem. Ostatné štyri kapitoly, analyzujúce podstatu, teórie, korene a inšpirácie fašizmu, ako aj prepojenia „historického“ fašizmu so súčasnosťou, však predstavujú tak závažný „nový vietor“ v slovenskej historiografii, že si zaslúžia patričnú odozvu – pochvalnú, no v niektorých aspektoch i konštruktívno-kritickú. Ani Drábikova

20 DRÁBIK, Jakub. *Mýtus o znovuzrození. Britská unie fašistů a její propaganda*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014, 331 s. ISBN 9788073085209; DRÁBIK, Jakub. *Fašista. Příběh sira Oswalda Mosleyho*. Praha: Academia, 2017, 500 s. ISBN 9788020026798.

21 K tomu bližšie pozri: CINKAJZL, Ondřej. Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“. In *Securitas imperii*, 2010, roč. 17, č. 2, s. 114-123. ISSN 1804-1612.

monografia sa navzdory svojej priekopníckosti (minimálne v stredoeurópskom meradle) nevyhla istým zjednodušeniam a nedotiahnutým pasážam.

Drábik sa problematiky európskeho fašizmu zmocnil konštruktivistickou metodológiou, vychádzajúcou zo základnej práce R. Griffina *The Nature of Fascism*. Griffin v nej v nadväznosti na svojich predchodcov (najmä Eugena Webera a Stanleyho G. Paynea) postuloval nový „ideálny“ všeobecného fašizmu, definovaný ako „*politická ideológia, ktorej mýtické jadro vo všetkých jej permutáciách spočíva v palingenetickej forme populistického ultranacionalizmu*“.²² Drábikov *Fašizmus* pracuje s touto zložitou definíciou, popretkávanou na prvý pohľad nejasnými internacionalizmami, mimoriadne obratne. Namiesto abstraktného teoretizovania ju vysvetľuje prostredníctvom bližšieho výkladu jednotlivých charakteristík fašizmu, ktorými ho vymedzuje sám R. Griffin. Navonok sa takýto prístup môže zdať neoriginálny, akoby J. Drábik, poeticky povedané, iba vsádzal kamienky do mozaiky naprojektovanej iným dizajnérom. V kontexte súčasného stavu reflektovania Griffinovej teórie na Slovensku však spĺňa svoju funkčnosť, a to hneď v dvoch rovinách:

1. *rovina pre historikov* – iným slovenským bádateľom otvára nové heuristické kategórie, o ktorých sa ako o definičných kritériách fašizmu doteraz na Slovensku viac-menej ani neuvažovalo (*revolučnosť, znovuzrodenie, očista, násilie, nový človek, nová spoločnosť, nový národ* atď.).²³ Tie umožňujú jasnejšie vymedziť vzťah medzi *autoritatívnym* a *fašistickým*, resp. medzi *konzervatívnym* a *revolučným* v politike, a tým pádom aj prvýkrát vedecky zdefinovať *slovenský fašizmus*.
2. *rovina pre spoločenskú prax* – umožňuje chápať *štrukturálnu podstatu* fašizmu ako ideológie a politickej kultúry, ktorá nezahynula v roku 1945, ale v pozmenených podobách prežíva dodnes. Dôležité je to najmä pre otvorenie otázky *kontextuálneho vnímania* moderného pravicového ex-

22 Konkrétnejšie rozvedenie definície pozri v diele GRIFFIN, Roger. *The Nature of Fascism*. London; New York: Routledge, 1996, s. 26 a nasl. ISBN 0415096618. Po rozsiahlej a vášnivej medzinárodnej diskusii, vedenej hlavne v niekoľkokolovej zborníkovej polemike (GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andreas (Eds.). *Fascism Past and Present, West and East*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2006, 520 s. ISBN 9783898216746), R. Griffin niektoré svoje pôvodné tézy upravil, či presnejšie povedané, sprecizoval a v jednoduchšej forme syntetizoval v publikácii GRIFFIN, Roger. *Fascism. An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge; Medford: Polity Press, 2018, 179 s. ISBN 9781509520688.

23 Je pritom zaujímavé, že tieto kategórie čiastočne otvorila už H. Tkadlečková v štúdiách o talianskom fašizme, no ich užitočnosť pre fašistické štúdiá po roku 1989 nebola „znovuobjavená“. Z novších prác s typologicky podobnými konceptmi, aplikovanými však na komunistický režim v povojnovom Československu, pracovala aj historička Denisa Nečasová (NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický človek. Československo 1948 – 1956*. Brno: Host, 2018, 272 s. ISBN 9788075771858).

tremizmu (neonacizmu), ktorý sa obzvlášť v posledných rokoch nielen na Slovensku opticky reformoval²⁴ a usiloval (usiluje) sa transformovať z otvorene neofašistických či neonacistických na radikálne pravicové strany, parazitujúce na výhodách systému liberálnej demokracie, voči ktorému sa samy ostro vymedzujú.

Prostredníctvom vyššie zmienených rovín J. Drábik v podstate zachytil to, čo môžeme nazvať *logikou* či *zákonitosťami* fašizmu. Fašizmus na rozdiel od starších bádateľov (napr. prekonaných predstaviteľov teórie totalitarizmu či Ernsta Nolteho)²⁵ v nadväznosti na Griffinovo dielo nevykreslil ako „reakčnú“, či nebudaj konzervatívnu ideológiu charakteristickú len dôrazom na praktizovaný teror a „anti“-kritériá (antidemokratizmus, antikomunizmus, antiliberalizmus, antisemitizmus atď), ale ako prúd s *pozitívnou dimenziou*. Neznamená to, že by ho akokoľvek obhajoval, avšak nevidí v ňom iba nihilistickú deštruktívnu silu, a už vonkoncom nie, ako to tvrdili marxisti, akýsi posledný stupeň „prevodovej páky“ hynúceho kapitalizmu pred nastupujúcou socialistickou revolúciou. Naopak, celou Drábikovou prácou sa vinie zásadná myšlienka, že fašizmus mal svoju vlastnú autentickú víziu sveta v podobe novej ideálnej spoločnosti a objektívne ponúkal riešenia pre aktuálne spoločenské problémy (nech boli akokoľvek demagogické či utopické), čo z neho, hoci to tak autor priamo nepomenúva, utvára popri konzervativizme, liberalizme a socializme *veľkú modernistickú ideológiu*. Zároveň – a to je Drábikova druhá ústredná téza – vychádzajúc z teórie všeobecného fašizmu odmieta nemecký národný socializmus klasifikovať ako politickú ideológiu sui generis, ale ako najradikálnejší variant ju zaraďuje do veľkej fašistickej rodiny.

-
- 24 Táto vonkajšia premena je charakteristická napríklad zmenou módy („z uniforiem do oblekov“), skoncovaním s používaním otvorených fašistických prejavov a symboliky (hajlovanie, verbálne pozdravy, nosenie doplnkov s motívmi odkazujúcimi na Tretiu ríšu či slovenský štát), alebo neskrývanej protižidovskej rétoriky. Fašisti svoje „odkazy“ deklarujú z právneho hľadiska nenapadnuteľne a zámerne provokatívne, aby na seba strhli mediálnu pozornosť (napr. darčekové poukazy na 1488 €). Pre šírenie svojej podprahovo podsúvanej ideológie často využívajú tzv. *fake news*, *hoaxy* a konšpiračné teórie, distribuované tzv. alternatívnymi médiami, prezentujúce sa ako plnohodnotná náhrada podľa fašistov skorumpovaných neo-liberálnych masmédií hlavného prúdu. O problematike bližšie píše PANCZOVÁ, Zuzana. *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV; VEDA, 2017, s. 62 a nasl. ISBN 9788022415460.
- 25 Pozri kľúčové práce ako napr. ARENDOVÁ, Hannah. *Pôvod totalitarizmu I – III*. Bratislava: Premedia, 2018, 616 s. ISBN 9788081596186 (resp. práce Zbigniewa Brzezinskeho, Carla Friedricha, príp. Juana Linza); NOLTE, Ernst. *Fašizmus ve své epoše*. Praha: Argo, 1999, 695 s. ISBN 8072031074. Viac o kritike teórie totalitarizmu pozri: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK v Praze, 2014, s. 283-287. ISBN 9788087271872.

Drábik tak premostene nadviazal taktiež na dávnejšie pokusy H. Tkadlečkovej dodať jednotlivým európskym stranám a hnutiam zovšeobecňujúci spoločný rámec, a to prostredníctvom *semiotiky a politického jazyka*, ktoré používali. Fašizmus sa v tejto perspektíve nejaví ako unikátny produkt „talianskej kuchyne“, ale ako celokontinentálny fenomén, ktorý v Taliansku našiel len svoje premiérové vyústenie do podoby politickej inštitucionalizovaného hnutia (Národnej fašistickej strany/*Partito Nazionale Fascista*). Fašizmus sám osebe však (a to v podstate zdôrazňuje i J. Drábik) nenachádza svoje najbezprostrednejšie vyjadrenie v hierarchicky organizovanom hnutí na čele s charizmatickým a nepochybniteľným vodcom, ale predstavuje predovšetkým *spirituálno-kultúrnu revolúciu* v myslení európskej civilizácie, *nového ducha* 20. storočia.

Na Drábikovej práci je sympatické (no vzhľadom na jeho metodológiu nie prekvapivé), že korene fašizmu nehľadá vo výsledkoch a dôsledkoch prvej svetovej vojny, ako na problematiku stále hľadá nemalá časť historiografie a spolu s ňou aj učebnice dejepisu. Fašizmus totižto skutočne nie je dieťaťom prvého globálneho konfliktu 20. storočia; jeho bezprostredné mentálne korene siahajú približne do 80. rokov 19. storočia, spojených s intelektuálnou a morálnou krízou Európanov. Legitimita liberalizmu a socializmu v tomto období čelila vážnym útokom a politické strany, rešpektujúce súťaž o priazeň voliča, sa museli čoraz viac konfrontovať s politickým ultranacionalizmom, ktorý objavil potenciál driemajúcej mýtckej energie národa pre uskutočňovanie revolučnej politiky. Mýtcké revolucionárstvo, sledujúce „povznesenie“ vlastného národa vzburou voči všetkému a všetkým, tvorilo pred rokom 1914 základný kameň ideológie hnutí, ktoré s medzivojnovými fašistami spájala personálna a/alebo ideová kontinuita (či už to boli syndikalisti a futuristi v Taliansku, nemeckí nacionalisti túžiaci po novom *Drang nach Osten* v etnickom *völkisch* zmysle či prívrženci „matky“ francúzskej krajnej pravice *Action Française*).²⁶

Kritici vtedajšieho spoločenského poriadku žili v presvedčení, že svojím konaním regenerujú dejiny a nastoľujú pomyselný *bod nula*, či už šlo o Marinettiho *Futuristický manifest*, Nietzscheho koncepciu „*prehodnotenia všetkých hodnôt*“²⁷ alebo dávnejšie francúzske pokusy zaviesť nový kalendár ako symbol dejinného *prelomu*.²⁸ Práve R. Griffin, na ktorého sa J. Drábik mnohokrát vo *Fašizme* odvoláva, rozviedol vo svojom diele *Modernism and Fascism* význam *prelomu (Aufbruch)*, ktorý mal pre antiosvietenských nihilistov aj pre fašistov hlásiacich sa k ich odkazu priam kľúčovú rolu. *Prelom*, zastúpený duchovnou

26 GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, ref. 22, s. 209, 212.

27 F. Nietzsche zhrnul svoje myšlienky v diele *Der Antichrist* (v slovenskom preklade Rastislava Škodu vyšlo pod názvom NIETZSCHE, Friedrich. *Antikrist. Pokus o kritiku kresťanstva*. Bratislava: IRIS, 2003, 118 s. ISBN 8089018467).

28 GRIFFIN, ref. 16, s. 23.

a politickou revolúciou, predstavoval vstupenku do novej epochy dejín, v ktorej bude naplnená nová vízia fungovania spoločnosti – moderná civilizácia fašistického typu, tvorená novým typom človeka. Kritici modernej spoločnosti z rozhrania 19. a 20. storočia verili, že skazený Západ sa ocitol nad civilizačnou priepasťou, avšak zároveň na prahu nového *veku čistoty*.²⁹ Revolučné chápanie koncepcie kultúrneho pesimizmu, založenej filozofom Oswaldom Spenglerom a rozvinutej Juliusom Evolom, Európanov priam nabádalo vznietiť vo svojich krajinách nové národné *risorgimento*, ktoré bude nielen hnutím za obrodu národa, ale aj za vyspelý moderný štát. Táto, využívajúc slová Zeeva Sternhella, fašistická *kontracivilizácia*,³⁰ ktorá sa v posledných desaťročiach 19. storočia stále ešte len v podobe kultúrnej, politicky neinštitucionalizovanej revolty núkala ako alternatíva k materializmu, racionalizmu a pozitivizmu súdobej spoločnosti, vytvárala spoločenské podhubie pre neskoršie inštitucionalizovanie *kultúrneho fašizmu* do medzivojnových fašistických strán a hnutí.

Tendencia obraňovať pôvodne konzervatívne hodnoty (avšak nie konzervatívny spoločenský poriadok!) v prostredí modernej spoločnosti nezasiahla na prelome 19. a 20. storočia len západnú Európu.³¹ Silnú odozvu našla aj v Rakúsko-Uhorsku. Je nepochybne škoda, že Drábikov *Fašizmus* ponecháva reflexiu intelektuálnych pohybov v habsburskej monarchii v období, nazývanom aj *fin de siècle*, trochu bokom, a to tak v kapitole o koreňoch a inšpiráciách fašizmu, i v kapitole o fašizme v Československu. V dôsledku toho je druhá spomenuť kapitola o histórii fašizmu v českých krajinách a na Slovensku ukotvená vo vzduchoprázdne, akoby sa tu fašizmus po roku 1922 zjavil len tak znenazdajky. Paralela medzi západnou Európou a monarchiou je pritom nielen pozoruhodne nápaditá, ale zároveň pomáha odpovedať na otázku, prečo sa časť sympatizantov HSES už v 20. rokoch a v omnoho väčšej miere v období slovenského štátu stala autentickými fašistami.

Napriek vývojovým špecifikám oproti vývoju vo Francúzsku či Nemecku aj v Rakúsko-Uhorsku vznikol typologicky podobný sociálny konflikt. Modernizačné procesy a s nimi spojenú radikálnu zmenu životného štýlu a hodnôt si časť spoločnosti dávala do priameho súvisu s liberálne orientovanými vládnymi kruhmi, obzvlášť v Uhorsku. Tomuto konzervatívnejšiemu spektru neprekážal ani tak technokratizmus, vplyvajúci na zásadné preskupenie sociálnej stratifikácie, ako fakt, že liberálna klíma v ekonomickom a politickom sektore umožnila

29 GRIFFIN, ref. 16, s. 31, 38-39.

30 STERNHELL, Zeev. Fascist Ideology. In LAQUEUR, Walter (Ed.). *Fascism. A Reader's Guide. Analysis, Interpretation, Bibliography*. Aldershot: Scholar Press, 1991, s. 337. ISBN 0704501902.

31 GOTTFRIED, Paul E. *Fascism. The Career of a Concept*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2016, s. 133. ISBN 9780875804934.

rozmach antiklerikalizmu, ktorý bol doménou oboch modernistických prúdov 19. storočia – liberalizmu i socializmu.

Vznik Sociálnodemokratickej strany Uhorska v roku 1890 iba umocnil strach uhorských katolíkov z hrozby politickej inštitucionalizovaného útoku na ich základný existenčný rámec, ktorý očakávali od vládnej Liberálnej strany. Prijatie súboru cirkevnepolitických zákonov 21. júna 1894 sa stalo rozbuškou otvoreného konfliktu medzi liberálmi a katolíkmi, ktorých uhorská obdoba nemeckého *Kulturkampf* zmobilizovala a v konečnom dôsledku viedla k vytvoreniu *Néppártu* (1895) – priamej predchodkyne Slovenskej ľudovej strany.³² Založením SLS v decembri 1905 slovenskí katolíci získali nielen politickú inštitúciu, zastrešujúcu národnostné a konfesijné záujmy, ale aj záštitu nad *obrazom sveta*, v ktorý verili. Bol to obraz, štylizujúci do nezmieriteľného kontrastu tradičnej hodnoty s liberalisticko-socialistickým „molocho“, stelesňujúcim v očiach ľudákov deštruktívne modernistické zlo. Toto zadefinovanie skupín nepriateľov sa stalo ľudáckym *kultúrnym kódom*, ktoré v politickej kultúre HSLS pretrvalo v Československu i slovenskom štáte. Pre ľudákov v zásade nikdy nepredstavovali nezmieriteľných nepriateľov konkrétne skupiny obyvateľstva pre ich etnicitu či konfesiю (Maďari, Česi, evanjelici, ba dokonca ani židia), ale primárne pre negatívne hodnoty a vlastnosti, ktoré im vo svojom videní sveta prisúdili („utlačovatelia a vykorisťovatelia slovenského národa“, „nepriatelia katolicizmu“, „nepravoverní kresťania“ atď.).

Vo vnútri SLS sa už v období monarchie vytvorila ideológia, rámcovaná *existenčným strachom*, s perspektívou stať sa základom fašizácie strany v medzivojnovom období. Fašizačný proces však ľudovú stranu zasiahol len čiastočne a až do druhej polovice 30. rokov sa týkal viac-menej výlučne pridruženej organizácie Rodobrana, pôsobiacej na scéne v rokoch 1923 – 1929. Hoci nešlo o zanedbateľný bitkársky spolok, Rodobrana vrcholovú politiku HSLS nijako neovplyvňovala. Čo je však z hľadiska vnútornej dynamiky strany dôležité, vo svojich štruktúrach integrovala a formovala revolučné jadro ľudákov. A tí neprestali byť revolucionármi spolu so samovoľným rozpadom organizácie v roku 1929. Fašistická platforma HSLS síce organizačne zanikla, ale vízie „nového Slovenska“ a „lepších zajtrajškov“ slovenského národa, ku ktorým sa Rodobrana otvorene hlásila, v hlavách mladoľudákov zostali. Je nepochybne premárnenou šancou, že J. Drábik v podkapitole s provokatívnym názvom *Fašistický slovenský štát?*³³ s komponentom *revolučnosti*, resp. *revolučného ultranacionalizmu*

32 Bližšie pozri LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 13-14. ISBN 8070908270.

33 DRÁBIK, ref. 3, s. 463-467.

prakticky vôbec nepracuje, hoci ho sám podľa definície „nového konsenzu“ považuje (a treba povedať, že oprávnene) za kritérium *fašisticosti*.

Súčasný stav výskumu to pritom umožňuje. Revolučný ultranacionalizmus zohral v dynamike režimu slovenského štátu kľúčovú rolu, obzvlášť počas vládnej krízy v ľudáckom tábore roku 1940 a v kontexte transformácie verejného života po salzburských rokovaníach smerom k národnosocialistickému vzoru, čo J. Drábik nevysvetľuje. Pridržia sa skôr tradicionalistických charakteristík a režim HSĽS pripodobňuje k Dollfusovmu Rakúsku či Salazarovmu Portugalsku. S výnimkou podobností v ústavách a prihlásenia sa ku kresťanstvu ako nosnému ideologickému pilieru však na to niet príliš mnoho dôvodov. Papier znesie veľa, čo platí i v prípade slovenskej Ústavy z 21. júla 1939 či programových prehlásení; politická prax však býva často odlišná. Na rozdiel od J. Drábika režim HSĽS hodnotím ako *pôvodne nacionalisticko-autoritatívny režim, ktorý sa pod vplyvom domácich a zahraničných faktorov transformoval na režim národnosocialistického (fašistického) typu a následne zmutoval do hybridného režimu bez jasnej politickej identity*. Po počiatočnom období „hľadania tváre“ (jeseň 1938 – leto 1940) došlo v slovenskej politike k významnému posilneniu revolučných nacionalistov (tzv. radikálne krídlo okolo Vojtecha Tuku a Alexandra Macha), ktorých vízie a opatrenia implementované do života spoločnosti plne korešpondovali aj s Griffínovou typológiou fašizmu. Slovenskí revoluční nacionalisti (národní socialisti) chceli utvoriť „nové Slovensko“, nastoliť „nový poriadok“ (likvidácia starých demokratických prežitkov vrátane systémových zmien – zmena ústavy, likvidácia parlamentu, zlúčenie prezidentskej s premiérskou funkciou, čistky osôb v štátnych úradoch delegovaných „predsalzburským“ režimom). Snívali o utvorení „novej spoločnosti“, „nového Slováka“, o „očistení národa“ od nepriateľov a nánosov dekadentných ideológií (demokratizmu, liberalizmu, komunizmu). V posalzburskom vývoji videli novú štartovaciu čiaru, kde začína *druhá, sociálna fáza revolúcie* (sic!), ktorá bude nápravou podľa nich spiatočníckych pomerov v réžii Tisových ľudí po 14. marci 1939 (nemecká tajná služba *Sicherheitsdienst* ich pejoratívne nazývala „vaticanským smerovaním“). Medzi touto revolučnou víziou a predsalzburskými pomermi je *jasný kvalitatívny rozdiel*. Jozef Tiso, ako sa domnieva J. Drábik, vnútorným presvedčením fašista zrejme naozaj nikdy nebol³⁴ (hoci do jeho intelektuálneho vývoja v obdo-

34 DRÁBIK, ref. 3, s. 464. K problematike Tisovho intelektuálneho vývoja bližšie pozri RYCHLÍK, Jan. Ideové základy myšlení Jozefa Tisa a jejich politický dopad. In BYSTRICKÝ, Valerián – FANO, Štefan (Eds.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava: Historický ústav SAV; Slovak Academic Press, 1992, s. 263-274. ISBN 8090044158. James M. Ward, ktorý si všimol zradikalizovanie Tisovho politického a sociálneho myslenia počas prezidentského mandátu, ho zjednodušujúco zhodnotil ako kontrastujúceho „fašistu aj re-

bí slovenského štátu objektívne nemôžeme vidieť). Tento fakt sa pritom nijako nevyklučuje so skutočnosťou, že voči niektorým opatreniam fašizačného procesu – pokiaľ neboli namierené proti jeho autorite – nijako nenamietal, sám ich podporoval a v podstate sa prihlásil aj k ideí „nového Slovenska“. Rovnaké paralely by sme však našli tiež v iných štátoch fašistickej Osi. Keď išiel rumunský *conducător* Ion Antonescu v septembri 1940 do koalíciej vlády so Železnou gardou, z predošlých skúseností dobre vedel, o akú organizáciu ide – že ide o radikálnych fašistov, ktorých cieľom je implementovať do verejného života ich obsesné predstavy o komplexnej duchovnej regenerácii a „rumunizácii“ spoločnosti. Otvorene však voči nim zakročil, až keď v januári 1941 bezprostredne ohrozili jeho mocenskú autoritu.³⁵

Akcent fašistov na *revolučnosť*, volanie po *revolučnej transformácii* patrí teda skutočne ku kľúčovým deliacim bodom medzi nimi a autoritárskymi nacionalistami, akými boli okrem J. Tisa a I. Antonesca aj Miklós Horthy, António de Oliveira Salazar či Francisco Franco. Veľmi vágna, abstraktne formulovaná a v podstate nenaplniteľná idea revolúcie zároveň odkazuje na dôležitú skutočnosť, ktorú spomína aj J. Drábik – fašizmus ako politická ideológia a systém obsahuje štrukturálne chyby, a preto nemôže fungovať.³⁶ V tejto súvislosti by sa predovšetkým žiadalo zdôrazniť, že okrem štrukturálnych defektov v predstavách o fungovaní fašistického štátu (napr. nefunkčnosť korporativizmu v praxi) je idea fašistického štátu utópiou najmä z dôvodu, že cesta k jeho utvoreniu – fašistická revolúcia – nemá *konkrétny konečný cieľ*. Napriek snahám o teoretické ukotvenie rôznych variácií fašizmu vrátane prepracovanejších konceptov (napr. Giovanni Gentile, Alexander Raven-Thompson), sa nikomu nepodarilo popísať, čo konkrétne si predstavíť pod jednotlivými palingenetickými heslami, ktorými fašisti rámcovali svoju revolučnú politiku. Na zánik nie je teda predurčený len samotný fašistický štát, ale aj *utopická vízia* takéhoto štátu. „Revolúcia bez konca“ totiž v politickej praxi nefunguje, čo preukázali i fašisti v štátoch, kde sa dostali k moci. Každé fašistické hnutie v procese prechodu od opozičnej subkultúry k vládnucej či samovládnucej strane napokon preberá vzorce správania „tradičných“ strán, voči ktorým sa ostro vymedzovalo a na nenávisti voči ktorým

publikána, radikála aj umierneného“, ktorý „*občas revolúciu uvítal, občas pred ňou unikal*“ a v konečnom dôsledku sa z neho stal akýsi „*kresťansko-nacionálny socialista*“ (Porovnaj WARD, James Mace. *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant*. Bratislava: Slovart, 2018, s. 333-334. ISBN 9788055611594).

35 K udalostiam v Rumunsku v období tzv. legionárskeho štátu (september 1940 – január 1941) pozri napr. ȚIU, Ilarion. Romanian Fascism during World War II. The National-Legionary Government (September 1940 – January 1941). In *Cogito*, 2016, vol. 8, issue 1, s. 34-49. ISSN 0950-8864.

36 DRÁBIK, ref. 3, s. 67, 97-101 a inde.

postavilo svoju rétoriku („proti korupcii“, „za slušnú spoločnosť“, „proti rodinárstvu“ atď.). Inými slovami, štandardizuje sa.

Na Drábikovom *Fašizme* je cenné, že za jeden zo sprievodných znakov fašistickej revolúcie, resp. fašizmu ako takého považuje *násilie*.³⁷ Priamy súvis medzi násilím a fašizmom bol mnohými historikmi v kontexte kritiky teórie totalitarizmu spochybňovaný, no ako ukazuje na konkrétnych príkladoch Drábikova monografia, násilie skutočne tvorilo nielen neoddeliteľnú súčasť fašistickej praxe, ale aj ideológie. Násilie je explicitne alebo implicitne obsiahnuté v ideológii, resp. politickej praxi každého jedného fašistického hnutia ako súčasť revolučného procesu, vedúceho k nastoleniu „nového poriadku“. Fašisti nikdy nehovorili o reforme starých pomerov, ale vždy o ich úplnom odstránení a nahradení novou formou modernity. Násilie pritom nebolo doménou výlučne fašistov „squadristického typu“, „mužov akcie“ akými boli Roberto Farinacci, Ernst Röhm, Corneliu Codreanu či Alexander Mach, bažiacich po pouličných vojnách s politickými oponentmi. Odkazy na kolektívne násilie ako predpoklad úspechu revolúcie nájdeme aj vo vyjadreniach a spisoch salónnych fašistov, ktorí činom svojich nasledovníkov vytvárali teoretické zázemie a odbornú podporu (napr. V. Tuka).

Drábikova monografia otvára i niekoľko ďalších okruhov, hodných širšej diskusie. Za otázne považujem napríklad kategorické tvrdenie, podľa ktorého vytvorenie totalitnej spoločnosti nie je z princípu možné.³⁸ Domnievam sa, že životnosť fašistických režimov bola príliš krátka na to, aby bolo možné túto tézu overiť. Aj samotní fašisti si uvedomovali, že budovanie *novej spoločnosti* bude programom dlhodobého horizontu. Životnosť kontinuálne najdlhšie existujúceho fašistického režimu v Taliansku trvala približne dve desaťročia, čo je nemierné málo na mentálnu transformáciu celej talianskej spoločnosti. Nemeckí nacionálni socialisti si v projektoch tichej germanizácie slovenského priestoru nerobili ilúzie, že k vytvoreniu ideologicky i rasovo optimálnej populácie, ktorá vytvorí *novú spoločnosť* v srdci „Novej Európy“, dôjde skôr než v diapazóne niekoľkých generácií.³⁹ Len pre porovnanie, Kórejská strana práce (*Chosŏn Rodongdang*) ani za 65 rokov vlády nedokázala v Severnej Kórei vybudovať dokonale totalitnú spoločnosť, hoci sa k jej ideáltypu priblížila zrejme najväčšmi zo všetkých strán nárokujúcich si na totálnu moc. Vytvorenie „orwellovskej“ spoločnosti by čisto hypoteticky zrejme bolo realizovateľné, avšak nie v postmo-

37 DRÁBIK, ref. 3, s. 46-51.

38 DRÁBIK, ref. 3, s. 98.

39 SCHVARC, Michal. »Fahndung nach deutschem Blut«? K otázke budúceho usporiadania slovenského priestoru v kontexte »Volkstumspolitik« SS. In MIČEV, Stanislav a kol. *V perimetri zameriavača*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2012, s. 176-197. ISBN 9788089514069.

dernej dobe, charakteristickej vysokým stupňom globalizácie a informovanosti, spôsobenej rýchlym tempom rozvoja komunikačných technológií. V každom prípade, scenár vytvorenia autentickej totalitnej spoločnosti fašistického typu je v dôsledku výsledkov druhej svetovej vojny otázkou, ktorou sa môžeme zaoberať už iba v kontrafaktuálnej teoretickej rovine.

Prečo je vlastne metodológia *generic fascism* užitočná?

Načrtnuté kritické pripomienky a komentáre do diskusie nemôžu zatieniť fakt, že J. Drábikovi sa – bez akéhokoľvek preháňania – podarila z pohľadu slovenskej historiografie, humanitných i sociálnych vied prelomová vec: napísať dejiny *európskeho fašizmu z európskeho pohľadu*. Jeho kniha, prihladnuc aj na pútavý jazyk, má potenciál stať sa na vedeckom fóre, moderne povedané, skutočným „influencerom“. Nielen preto, že vnútorne zložitú problematiku vysvetľuje vedecky a zároveň pochopiteľne i pre nezorientovaného čitateľa, no najmä z dôvodu, že historickú vedu používanou metodológiou povyšuje na prostriedok porozumenia našej zložitej súčasnosti.

Koncepcia *všeobecného fašizmu* má svoje nezodpovedané otázky, ktoré sú predmetom pokračujúcich medzinárodných debát, zastrešovaných od roku 2012 časopisom *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies* a od roku 2015 vedecko-výskumnou organizáciou COMFAS (*The International Association for Comparative Fascist Studies*), pod hlavičkou ktorej sa od roku 2018 každoročne konajú tematické európske kongresy zamerané na analýzu vybraných aspektov fašizmu. Napriek nedostatkom Griffinovej teórie fašizmu (ktoré sám uznáva) ide z medzinárodného hľadiska aktuálne o najrešpektovanejší koncept, usilujúci sa fašistom „dostať do hláv“ a zo záverov komparatívnych výskumov na báze „*case studies*“ vyabstrahovať všeobecne platné definície fašizmu a fašistov, aplikovateľné aj v súčasnej spoločenskej praxi. Ako poukazuje i J. Drábik, fašizmus navzdory apokalypse, ktorá ho v roku 1945 postihla, nie je mŕtvy.⁴⁰ Podobne ako iné veľké modernistické ideológie prešiel za posledné trištvrtestoročie prerodom. Zmenil svoju fasádu a štýl vystupovania. Fašisti si dávajú väčší pozor na činy, štýl obliekania i slová, z oportunistických dôvodov krotia vyjadrenia vo verejnom priestore. Za svoje skutočné politologické zarámčovanie sa hanbia (odmietajú priznať, že sú fašisti), miesto toho sa stavajú do pozície antisystémovej nemainstreamovej alternatívy. Svoju ideológiu nekomunikujú priamo, ale cez inotaje, vyjadrené v semiotike a používanom politickom jazyku. Zhrnuté v kocke: poučili sa a paragrafy zákona sú na nich v mnohých európskych štátoch vrátane Slovenska nepostačujúce. Drábik napriek tomu práve vďaka metodoló-

40 DRÁBIK, ref. 3, s. 468.

gii *generic fascism* dokázal presvedčivo poukázať na fašistické prvky v ideológiách a praxi politických subjektov na Slovensku,⁴¹ ktoré sa od „historického“ fašizmu líšia formou, avšak nie jadrom. Zároveň podotkol, že pri ich identifikácii nemôže byť pre vyhodnocovacie závery kľúčová dikcia paragrafov tzv. protixtrémistických zákonov, ale *kontextuálna analýza* historikov či politológov, s čím možno len súhlasiť.

Jakub Drábik otvoril funkčným aplikovaním Griffinovej koncepcie okrem nových heuristických kategórií pre výskum aj otázku *sociálneho účelu poznania minulosti*. To sa od polovice 20. storočia upriamovalo dovnútra akademického prostredia, história sa akoby odcudzovala priamemu prepojeniu s bezprostrednými potrebami spoločenskej praxe, stávalo sa z nej verejnosti nezrozumiteľné expertné poznanie historika adresované druhým kolegom historikom.⁴² Snáď to nevyznie ako historicizmus, no slovenská historiografia stojí po vydaní *Fašizmu* pred novou výzvou: stať sa partnerom dialógu o jednom z najpálčivejších problémov Európy na prahu druhej pätiny 21. storočia, čím namiesto nezriedkavého horekovania nad podceňovaním humanitných a sociálnych vied môže presvedčiť o význame histórie pre spoločnosť. Fašizmus je totiž fenomén, ktorý z lona európskej civilizácie nevymizne, rovnako ako nevymizol komunizmus, hoci sa jeho fortifikácia v podobe železnej opony od roku 1989 dominovým efektom postupne zrútila. Ideológie sa na rozdiel od režimov nedajú poraziť. Prežívajú ako kultúrny kód, ktorý sa dokáže konzervovať celé desaťročia v hibernovanom štádiu a v čase spoločenskej krízy v inovovanej forme povstať z pomyselnej hrobky opäť na scénu.

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu KEGA č. 002UMB-4/2019 *Kultúrne kódy „Novej Európy“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 v medzinárodnej komparatívnej perspektíve*, riešenom na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici.

doc. PhDr. Anton Hruboň, PhD.
Katedra európskych kultúrnych štúdií FF UMB
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
email: anton.hrubon@umb.sk

41 DRÁBIK, ref. 3, s. 542-561.

42 VÖRÖS, László. Sociálna funkcia historického poznania a vedecké písanie dejín v 21. storočí. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 4, s. 620. ISSN 0018-2575.